

28. Придніпровський край. — 1918.
29. Рафаловський Є. П. Продовольча політика урядів Української держави : Дис. ... канд. іст. наук / Рафаловський Є. П. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — С. 11–12.
30. Русский голос. — 1918.
31. Слово. — 1918.
32. Терещенко Ю. І. Гетьманат П. Скоропадського як прояв консервативної революції / Ю. І. Терещенко // Український історичний журнал. — 2008. — № 4.
33. Толочков І. В. Залізничний транспорт України в період Першої світової війни (1914–1918 рр.) : Дис. ... канд. іст. наук / Толочков І. В. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2000.
34. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — Ф. 919. — Оп. 1. — Спр. 1.
35. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 1035. — Оп. 1. — Спр. 2.
36. Там само. — Ф. 1035. — Оп. 1. — Спр. 22.
37. Там само. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 187.
38. Там само. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 28.
39. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 11.
40. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 33.
41. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 44.
42. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 46.
43. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 48.
44. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 54.
45. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 75.
46. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 102.
47. Там само. — Ф. 1216. — Оп. 3. — Спр. 103.
48. Там само. — Ф. 1325. — Оп. 1. — Спр. 165.
49. Там само. — Ф. 1793. — Оп. 1. — Спр. 239.
50. Там само. — Ф. 1793. — Оп. 1. — Спр. 240.
51. Там само. — Ф. 2537. — Оп. 1. — Спр. 238.

В. Г. Гаврик

УДК: 929: 342.31

ІСААК МАЗЕПА В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ В УНР ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ

У статті на основі широкого кола спеціальної літератури та неопублікованих джерел розглядається внесок Ісаака Мазепи у державне будівництво в Україні доби Директорії УНР.

Ключові слова: державотворення, органи влади, УНР, Директорія, законодавча база, модель державності, І. Мазепа.

В статье на основании широкого круга специальной литературы и неопубликованных источников рассматривается вклад Исаака Мазепы в го-

сударственное строительство в Украине в период Директории УНР.

Ключевые слова: государственное строительство, органы власти, УНР, Директория, законодательная база, модель государственности, И. Мазепа.

In the article on the basis of wide circle of the special literature and unpublished sources the contribution of Isaak Mazepa into the state construction of Ukraine during the period of Directory UPR is considered.

Keywords: state building, organs of power, UPR, Directory, legislative base, model of the state system.

Історичний шлях української державності надзвичайно складний і тернистий. Державотворення в Україні має багатовікові корені й триває досі. Проте в різні історичні епохи воно мало характерні властивості, які слід враховувати на сучасному етапі. Доба української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. переломна у вітчизняній історії. Після тривалої перерви реалізувалося прагнення українського народу до створення власної держави. Після приходу до влади Директорії було відновлено УНР і розпочався наступний етап українського державотворення та його конституційного оформлення.

Мета цієї статті — висвітлити внесок І. Мазепи, одного з лідерів українського визвольного руху, в державне та конституційне будівництво України доби Директорії.

Доба Директорії вмістила неоднозначний досвід українського державотворення. Цей період історії України — один з найбільш сфальсифікованих та дискусійних. Зокрема, не тільки у вітчизняній історіографії, але й у дослідженнях, які видали за кордоном науковці з української діаспори.

На сучасному етапі розвитку історичної науки немає праць, у яких було б комплексно досліджено державотворчу діяльність Директорії УНР. Єдина загальна робота — монографія В. Яблонського «Від влади п'ятьох до диктатури одного» [17], присвячена історико-політичному аналізу Директорії. Проте, як у вказаній монографії, так і ще в низці праць [2; 3; 8; 9], участь І. Мазепи в державотворенні цієї доби через широке коло досліджуваних проблем викладається тезово й побіжно.

Коли почався період Директорії, територія УНР формально охоплювала колишні землі Української держави зі столицею в Києві, але практично існувала лише в грудні 1918 — січні 1919 рр. 22 січня також формально вона ще поширювалася на Галичину, але насправді протягом 1919–1920 рр. Директорія владувала в межах північної частини Поділля й Волині, час від часу поширюючи повноваження на деякі інші українські губернії, а інколи втрачаючи їх майже повністю. Це сталося внаслідок безперервної війни з більшовиками, білогвардійцями, масовими селянськими рухами (в ме-

жах Західноукраїнської Народної Республіки — з поляками; півдня України — окупаційними військами Антанти тощо).

Декларація Директорії від 26 грудня 1918 р. визначала, що політичну основу для відновленої УНР мав забезпечити «трудоий принцип» організації влади, який, на думку його творців, увібрав найкращі риси радянської та парламентської систем. Це була платформа, яка мала не розсварити до кінця українські політичні сили, що подолали Гетьманат, і стати теоретичним фундаментом, на якому почали б вибудовуватись основи держави.

Отже, щоб зберегти єдність українських політичних сил, Директорія обрала компромісний шлях між парламентською демократією та радянською республікою. Він полягав у створенні вертикалі трудових рад: від повітових та губернських на місцях — до Конгресу трудового народу в центрі.

Проте декларація Директорії не усунула принципових розбіжностей в українському політикумі стосовно проблеми державного устрою та політичного режиму України. За такої складної зовнішньополітичної ситуації й невизначеної внутрішньодержавної орієнтації 10–12 січня в Києві відбувся VI з'їзд УСДРП, що фактично вирішив подальший політичний шлях України.

На з'їзді катеринославська делегація під керівництвом І. Мазепи, на відміну від київської, що висловлювалася на користь встановлення влади рад, категорично заперечувала принцип диктатури пролетаріату міста над селом [4]. І. Мазепа переконував, що «радянські настрої» в народних масах — це ілюзії, які зникнуть під час зустрічі з режимом більшовицької диктатури й терору [11, с. 28]. Інша частина делегатів, до якої належали В. Винниченко, В. Чехівський, В. Садовський, С. Вікул, Д. Антонович, М. Порш та інші, не мала своєї виробленої думки про напрям політики партії на даному етапі розбудови держави.

На з'їзді І. Мазепа доводив, що перехід УНР на «радянську платформу» дасть ворогам Української державності можливість звинувачувати Україну в відреченні від демократії. На його думку, загальне виборче право не дасть влади поміщикам і капіталістам, бо населення України складається переважно з селян та робітників, а запровадження трудового принципу призведе до зловживань і непорозумінь. І. Мазепа зазначав, що влада УНР має право позбавити політичних прав окремих громадян персонально, за їхні злочинні дії, ворожі до України й трудового народу, але заперечував потребу відбирати ці права взагалі, за соціальним походженням. Він вважав, що Україна не зможе перейти відразу від капіталістичної форми господарства до соціалістичної, бо для цього немає відповідних передумов. А приклад соціалістичної перебудови можуть дати країни, більш розвинені культурно й економічно. Загалом у дискусіях з'їзду І. Мазепа виступав як «головний критик “радянства”» [10, с. 56].

І. Мазепа вважав радянську владу невідповідною в даний момент формою влади і категорично висловлювався проти її встановлення, бо вважав, що інакше почнеться громадянська війна. «Ліві есери будуть змагатись з більшовиками за владу» — застерігав він [5]. І. Мазепа підсумовував, що для диктатури пролетаріату в Україні немає об'єктивних умов, а «нинішня стадія революції є періодом підготовки, що має завдання притягти до панування трудову демократію. Потрібні негайні економічні реформи. Повна соціалізація може бути проведена при об'єктивних економічних умовах» [6].

Аналізуючи виступи І. Мазепа на з'їзді, можемо зробити висновок, що він, відкладаючи соціалістичні реформи на далеку перспективу та виступаючи за принципи загального виборчого права, створював ідейну базу для відновлення вже порушеного демократичного фронту, особливо для того, щоб повернути до його лав організації правого флангу: хліборобів-демократів, соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, Січових стрільців та різноманітних отаманів. На нашу думку, значною мірою завдяки безкомпромісній позиції І. Мазепа на з'їзді представники правої, офіційної, частини партії залишилися на парламентській, демократичній позиції, покладеній в основу українського державотворення. Він почав схилити напрямок діяльності правої фракції УСДРП в бік створення буржуазно-демократичної парламентської республіки, щоб потім, використовуючи її інфраструктуру, шляхом націоналізації та широких загальнодемократичних і соціальних реформ, через органи самоврядування, перейти до соціалізму.

Отже, визначальна роль у виборі шляху парламентсько-демократичного розвитку держави, проведення господарських реформ та захисту незалежності України, організації влади на принципах коаліційності та широкого демократизму належить катеринославській делегації під керівництвом І. Мазепа. VI з'їзд УСДРП мав вирішальний вплив на політику Української Народної Республіки, адже членами партії було найвище керівництво країни.

В умовах, які склалися, проблему конституювання форми української державності намагався розв'язати Трудовий конгрес, який відбувся 23–28 січня 1919 р. в Києві.

На Трудовому конгресі І. Мазепа знову представляв Катеринославщину. Конгрес, згідно з політичними вподобаннями, розбився на три групи. До правої увійшли представники УПСР, УПСС, трудовиків та делегація ЗОУНР; центр, який виявився найчисленнішим, об'єднав представників УСДРП, праву і центральну течію УПСР, окремих представників єврейських соцпартій; ліве угруповання, що складалося з представників українських соціал-демократів (незалежників), лівих українських есерів (боротьбистів) і соціалістичних партій національних меншин.

Основне протистояння у дискусіях про форму влади в Україні розгорнулося між лівими й центром. Ліві висловлювались за передання влади в руки робітничо-селянських рад. Проти цієї «радянської» лінії І. Мазепа та його однодумці виставляли такі докази:

«1. Якщо Українська Народна Республіка навіть прийме “радянську плятформу”, то Москва все одно свого наступу на Україну не припинить, а ще підсилить свій імперіалістичний натиск. Ленін і його комісари будуть вести пропаганду проти українських “радянців”, як проти “замаскованих агентів буржуазії”;

2. “Радянська плятформа” відкине від української боротьби за державність демократично настроєних українців, які розчаруються в своїй вірі в демократичну незалежну Україну і впадуть у безнадійність;

3. Російські противники большевизму в Росії і за кордоном, з їх великими впливами, а теж поляки використовують перехід Української Народної Республіки на “радянську плятформу” для підсилення своєї пропаганди, мовляв, український національний рух це те саме, що й большевизм» [10, с. 61].

На аргументи прихильників радянської влади, що окремі отамани армії УНР або вступили в союз з Червоною армією (Н. Григор'єв), або почали з нею переговори (Д. Терпило — «Зелений»), І. Мазепа відповідав, що державна політика не може бути додатком до нерозважливих рішень наївних отаманів. «Настрої мас в революції міняються дуже скоро, — запевняв І. Мазепа. — Тому завдання провідників УНРеспубліки — переждати цю хвилю “радянства” і не дати демократичних основ, на яких будувалась УНРеспубліка від 1917 р. на поталу большевикам» [10, с. 61].

26 січня на засіданні конгресу було прослухано декларації низки політичних партій: УСДРП, УПСР центральної течії, УПСР лівої течії, українських соціал-демократів (незалежних), УПСФ, російських есерів, російських соціал-демократів (меншовиків) та інших. Декларацію УСДРП було доручено скласти І. Мазепі та П. Феденку. Саме за цю декларацію проголосувала більшість делегатів конгресу, а її тези взяли за основу підсумкових резолюцій декларації Трудового Конгресу до українського народу та «Закону про форму влади на Україні» від 28 січня 1919 р. [12, с. 53–54].

В декларації УСДРП зазначено, що в Україні, як у країні переважно «селянсько-хліборобській», внаслідок війни та кризи капіталізму роль пролетаріату зменшилась, а головну роль у народному господарстві відіграє селянство. На думку авторів декларації, центральні європейські держави вступили на шлях революції, котра в розвитку переросте в соціалістичну. Соціалістична перебудова в економічно розвиненіших державах Європи вже є завданням найближчого часу, й Україна не зможе розвиватися капіталістичним шляхом, який мають знищити ним же народжені революційні си-

ли. Але в кожній країні є особливі умови господарського розвитку, на підставі яких і має будуватися економічна політика, відмінна за темпом, формами й способами проведення соціалістичних реформ. І, якщо владу в країні захоплять прихильники пролетарської диктатури у формі рад робітничих і селянських депутатів для негайної соціалізації, це ще більше поглибить гостру економічну суперечку між містом і селом та повністю розвалить економіку країни [13].

Цілком відкидаючи організацію як центральної влади, так і влади на місцях у формі рад робітничих і селянських депутатів, делегація УСДРП підтримувала тільки принцип верховенства в Україні трудових мас у формі демократичного парламенту Української Народної Республіки, обраного на основі прямого, рівного, закритого, пропорційного голосування всіх, без винятків, громадян країни. Влада на місцях має належати органам місцевого самоврядування, сформованим за тими самими принципами. «Тільки єдиний соціалістичний і демократичний фронт може врятувати й закріпити здобутки революції на Україні», — переконували автори декларації [13].

Але, зважаючи на військовий стан, до скликання парламенту пропонувалося передати владу в республіці Директорії УНР з включенням до її складу представників ЗОУНР. Владу на місцях мали під контролем місцевих повітових і губерніяльних рад представляти комісари, котрих уповноважив уряд. До повітових і губерніяльних рад мали обирати на основі пропорційного представництва селян і робітників і в контакт з ними.

Делегатам від УСДРП було доручено скласти проект Універсалу Трудового Конгресу до українського народу. Остаточо редагував цей проект І. Мазепа. Вищу владу в Україні на час перерви в засіданнях Трудового Конгресу було передано Директорії, склад котрої доповнено представником від Західної України. Виконавчу владу доручено Раді Народних Міністрів, яка відповідала перед Трудовим Конгресом, а на час перерви в засіданнях — перед Директорією УНР. Керівництво країни разом з комісіями конгресу мало підготувати закон для виборів парламенту [1].

Трудовий Конгрес остаточно розвів ліві й центристські течії української революційної демократії. Лівий блок Конгресу відмовився голосувати за декларацію УСДРП, натомість зробив заяву, в якій відзначив, що не визнає правочинності Конгресу та його постанов. У прийнятих документах — «Універсал Трудового Конгресу України» та «Закон про форми української влади» — проголошувалося створення тимчасової Верховної влади Соборної України, визначалися принципи організації парламенту УНР, що відповідали принципам демократії європейського зразка [1].

За нормативно-правовими актами Конгресу Трудового Народу України встановлювались найвищі державні інститути УНР: 1) Всенародний пар-

ламент Великої Соборної Української Республіки; 2) Директорія; 3) Рада Народних Міністрів.

Конгрес Трудового народу намагався визначити й затвердити основи державного будівництва в Україні. Однак політичні умови не дали можливості втілити ці положення на практиці.

У серпні 1919 р. Директорія повернулася до ідеї парламентаризму та загального виборчого права, що й проголосила у Декларації 12 серпня 1919 р.

Не маючи можливості визволити всю українську територію, уряд УНР, який 27 серпня 1919 р. очолив І. Мазепа, відмовився від планів скликання парламенту. Тому вже 12 вересня 1919 р., за поданням прем'єра І. Мазепа, Рада Народних Міністрів УНР взяла курс на створення передпарламенту, виділивши зі свого складу комісію для вироблення відповідного законопроекту [14, с. 82]. УСДРП підтримала «почин» І. Мазепа на скликання Ради Республіки [7]. Було сподівання, що цей орган, маючи права законодавчої ініціативи, значно допоміг би уряду та підготував би роботу майбутнього парламенту.

В жовтні 1919 р. при МВС запрацювала комісія з розробки основного закону держави — «Конституції Української Народної Республіки і її адміністрації» [15]. До цієї роботи було залучено відомого українського науковця, професора цивільного права С. Дністрянського. Але вже незабаром несприятлива обстановка на фронті завадила цій важливій законотворчості.

14 лютого 1920 р. на засіданні Кабінету Міністрів УНР під головуванням прем'єр-міністра І. Мазепа було ухвалено проект «Тимчасового закону про державний устрій та порядок законодавства». В ньому зазначалося: 1) Після відновлення державного центру негайно, але не пізніше, ніж 1 травня 1920 р. скликається передпарламент — Державна Народна Рада, яка встановлює тимчасову форму державного устрою і порядок законодавства на час до скликання постійного законодавчого органу; 2) До скликання передпарламенту Директорія здійснює свою владу виключно через Раду і Кабінет Міністрів; 3) Верховне представництво військ УНР належить Голові Директорії, як Головному отаманові. Для командування армією Головний отаман призначає, за поданням Голови РНМ і військового міністра, командувача армії, що керує військом на підставі загальних вказівок верховного головнокомандувача, якому безпосередньо підлягає; 4) Для управління фронтом і тилом при штабі головнокомандувача утворюється військова рада на чолі з головнокомандувачем армії [16, с. 101]. Але цей закон не затвердив С. Петлюра, який був Головою Директорії.

Отже, оцінюючи програму державного будівництва доби Директорії в цілому, необхідно відзначити її непослідовність і відсутність чіткої програми правового реформування. За часів Директорії внаслідок браку єдності українських сил у державному будівництві республіка парламентського ти-

пу набула рис президентської. Одна з ключових ролей у тому, як український політиком виробляв форму державного устрою України в окреслений період, належить І. Мазепі. Його ідея побудови української незалежної, правової, демократичної парламентської республіки західноєвропейського зразка назавжди закарбувалися в історії політичної думки того періоду.

1. Вісник Української Народної Республіки. — 1919. — 7 лютого. — Ч. 4.
2. Лешкович Н. Становлення державності в Україні / Лешкович Н. — К. : Альтернативи, 2000. — 360 с.
3. Політична історія України ХХ ст. : У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. — К. : Генеза, 2002–2003. — Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. — 2003. — 488 с.
4. Робітнича газета. — 1919. — 14 січня.
5. Робітнича газета. — 1919. — 18 січня.
6. Робітнича газета. — 1919. — 19 січня.
7. Робітнича газета. — 1919. — 15 вересня.
8. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / Солдатенко В. — К. : Либідь, 1999. — 975 с.
9. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К. : Парламентське вид-во, 1998. — 284 с.
10. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / Феденко П. — Лондон : Наше слово, 1954. — 228 с.
11. Феденко П. Ісаак Мазепа в житті і політиці / П. Феденко // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. — Мюнхен — Лондон : Наше слово, 1973. — С. 5–63.
12. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. В 4-х т. / Христюк П. — Відень, 1921–1922. — Т. 4. — 192 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Києві. — Ф. 4453. — Оп. 1. — Од. зб. 15. — Арк. 7.
14. Там само. — Оп. 1. — Од. зб. 16. — Арк. 15–113 зв.
15. Там само. — Оп. 2. — Од. зб. 36. — Арк. 86.
16. Там само. — Од. зб. 10. — Арк. 101–104.
17. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії Української Народної Республіки / Яблонський В. — К. : Альтерпрес, 2001. — 160 с.

Т. Б. Бикова

УДК: 94(477.75)«1918–1919»

КРИМСЬКІ КРАЙОВІ УРЯДИ 1918–1919 рр.

В статті розглядається діяльність урядів, які існували на території Кримського півострова протягом 1918–1919 рр., їхні відносини з політичними силами, котрі боролися за владу в Україні — урядами Української Держави, більшовиками та Добровольчою армією.

Ключові слова: Кримський Крайовий уряд, Міллі-Фірка, С. Сулькевич, С. Крим, Українська Держава, Добровольча армія.